

Barbara Wolniewicz-Grzelak, Krzysztof Bobrowski

"PROBA SIŁ" **MŁODZIEŻOWY PROGRAM PROFILAKTYCZNY.** **OCENA EFEKTYWNOŚCI**

WPROWADZENIE

W problematyce działalności profilaktycznej, dotyczącej alkoholu i środków narkotyzujących, podejmowanej wśród młodzieży znaczące miejsce zajmują dwa zagadnienia: efektywność programów profilaktycznych i jej pomiar (3).

Badania nad efektywnością tradycyjnych oddziaływań, opartych wyłącznie na przekazywaniu wiedzy o negatywnych skutkach picia alkoholu i narkotyzowania się, nie przyniosły zachęcających rezultatów. Autorzy dokonujący przeglądu licznych badań ewaluacyjnych - M.S. Goodstadt (9) i B.N. Kinder i in. (11) - nie znaleźli potwierdzenia dla tezy, że wzrost poziomu wiedzy wiąże się z pożądaną zmianą zachowań. Są nawet sygnały o efektach paradoksalnych tzn. o nasileniu się picia po profilaktycznym przekazie informacji (17). Wobec takiej sytuacji zaistniała konieczność szukania nowych dróg do zwiększania efektywności oddziaływań (14).

Od początku lat 70-tych w profilaktyce coraz wyraźniej zaznacza się nurt, który nazwać można psychospołecznym (1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 16, 18, 19). Polega on na uczeniu podejmowania odpowiedzialnych decyzji dotyczących substancji uzależniających, treningu odpierania niekorzystnej presji społecznej, uczeniu umiejętności komunikowania się z ludźmi, na klaryfikowaniu wartości. Przekaz wiedzy jest tu tylko jedną z komponent.

Zagadnienia efektywności programów profilaktycznych dobrze ilustruje analiza 127 programów realizowanych w latach 1968-1977 dokonana przez badaczy kalifornijskich - Schapsa i in. (15). Autorzy opracowania włączali do analizy tylko takie programy, w których ocenę oparto na wskaźnikach używania alkoholu czy innych substancji, zamiaru ich używania w

przyszłości lub postaw wobec używania. Testowanie jedynie poziomu wiedzy uznali za niewystarczające. W analizowanym zbiorze znalazły się zarówno proste, krótkoterminowe oddziaływania (1 godz.), jak i długoterminowe, wtopione w ogólne programy szkolne bądź środowiskowe. Ogólne wyniki tej reanalizy wykazały, że pozytywny efekt - najczęściej słaby - odnotowano tylko w przypadku 46 programów, a więc w 1/3 całego zbioru. W 74 przypadkach efekt oddziaływania w ogóle się nie zaznaczył, a w 7 był negatywny. Autorzy podkreślają, że w większości przypadków - z powodu niedostatków metodologicznych - wartość wyników badań ewaluacyjnych jest niewielka. Większej efektywności można oczekiwać wówczas, gdy oddziaływania są intensywne. Autorzy znaleźli w zbiorze dziesięć programów o znacznej intensywności i zarazem cechujących się przestrzeganiem wysokich standardów metodologicznych w ewaluacji. Programy te koncentrowały się na czynnikach psychospołecznych. Spośród tych 10 programów 8 uzyskało efekt pozytywny, w jednym brak było uchwytne go efektu oddziaływania, a w ostatnim wynik był negatywny. Niestety pomiar skuteczności najczęściej oparto jedynie na badaniu postaw (deklarowanych przekonań). Poziom używania środków uzależniających mierzono tylko w 4 przypadkach: w dwu stwierdzono niewielki spadek używania, a w dwu brak zmian, mimo korzystnej zmiany postaw. Tak więc skuteczność działań profilaktycznych była, ogólnie mówiąc, słaba. Autorzy przeglądu podkreślają jednak, że nurt psychospołeczny pozwala spojrzeć na sprawę przynajmniej z umiarkowanym optymizmem. Twórcom nowych programów rekomendują poza tym korzystanie z młodszej kadry. Wśród 127 programów znalazło się 6 takich, w których bezpośrednimi realizatorami była właśnie młodzież. We wszystkich tych przypadkach zaznaczył się pozytywny efekt oddziaływania.

Wartość nurtu psychospołecznego w profilaktyce potwierdzają doniesienia z ostatnich lat (2,13). S.J. Botvin i in. (2) opracowali program "Trening Umiejętności Życiowych". W starannie prowadzonych badaniach ewaluacyjnych wykazali korzystne zmiany postaw i znaczący spadek używania papierosów,

alkoholu i marihuany w szkołach eksperymentalnych w porównaniu z kontrolnymi. Program był bardzo intensywny - dwadzieścia 45-minutowych sesji. Wyraźnie pozytywny efekt osiągnęła młodzieżowa kadra instruuwana przed każdą sesją. Nauczyciele, którzy odbyli tylko krótkie przeszkolenie i pracowali w oparciu o podręcznik, uzyskali jedynie wzrost poziomu wiedzy, i to w stopniu mniejszym, niż młodzi wykonawcy.

W ocenie wartości programu należy brać pod uwagę stosunek między efektami a ponoszonymi nakładami. Program Botvina okazał się efektywny, ale kosztowny, czasochłonny zarówno dla realizatorów, jak i odbiorców. Oszczędny program opracowano dla nauczycieli w Instytucie Badań Uzależnień Lekowych w Londynie (program "Thinking Twice", 1985). Jest to zestaw materiałów zawierający podręcznik metodyczny dla nauczyciela, kasetę z czterema 5-minutowymi filmami i materiały pomocnicze dla uczniów. Dotyczy on wszystkich substancji uzależniających. Przekazuje w rzetelny sposób wiedzę na temat działania różnych substancji, starając się ukazać drogę do uzależnienia się jako ciąg podejmowanych decyzji. Realizacja programu wymaga czterech godzin lekcyjnych. Filmy mają inicjować dyskusję, ewentualnie treningowe odgrywanie ról (np. problem podejmowania decyzji w sytuacji nacisku społecznego, skłaniającego do użycia środka). Program jest interesujący i możliwy do zastosowania w szerokiej skali. Legitymuje się jednak bardzo niską efektywnością. Sprawdzano go we wcześniejszej wersji - bez filmów. W klasach eksperymentalnych w porównaniu z kontrolnymi wzrósł znacząco poziom wiedzy, ale poziom używania substancji uzależniających nie uległ zmianie. Zarysowała się poza tym słabowo poprawa na skali umiejętności podejmowania odpowiedzialnych decyzji. Program, w tym filmy, osadzony jest w realiach krajów kapitalistycznych. Adaptacja do naszych warunków wymagałaby zasadniczych zmian, przede wszystkim tworzenia innych filmów, co wobec niedostatecznie potwierdzonej efektywności programu wydaje się niecelowe.

W naszym kraju działalność profilaktyczna wśród mło-

dzieży jest niesystematyczna, bardzo mało intensywna i toczy się według tradycyjnego modelu oświatowego. Jej skuteczność nie jest sprawdzana. Ośrodki naukowe długo nie wykazywały zainteresowania tą problematyką. Prace nad tworzeniem modeli i badaniem ich efektów podjęto dopiero w bieżącym pięcioletciu. Zespół z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu pod kierunkiem A. Leśnika pracuje nad trzyletnim, eksperymentalnym programem o nazwie "Szansa" (12). Program ten - o dużej intensywności - dotyczy alkoholu.

Prezentowany w tym doniesieniu program "Próba Sił" odnosi się również do problemu alkoholu. Opracowano go w Instytucie Psychiatrii i Neurologii w Warszawie (B. Wolniewicz-Grzelak, 1987) (20) w oparciu o założenie, iż warto poszukiwać prostych sposobów działania, sprawdzać, czy przynoszą one jakies korzystne efekty, a jeśli tak, to stopniowo, przez dołączanie innych form, podejmować próby zwiększenia skuteczności oddziaływań.

CHARAKTERYSTYKA PROGRAMU "PROBA SIL"

"Próba Sił" - to program dla harcerzy, który powstał przy ich współudziale. Przeznaczono go do realizacji przede wszystkim w męskich szkołach zawodowych, w których jest wielu uczniów często i intensywnie pijących. Bezpośrednimi wykonawcami są osoby młode.

Nadrzędnym celem jest zwiększenie aktywności i odwagi młodzieży w przewycięzaniu presji społecznej skłaniającej do picia i upijania się. Oddziaływanie koncentruje się na uruchamianiu i ukierunkowaniu na problemy alkoholowe charakterystycznego dla młodego wieku motywu, jakim jest rozwijanie własnego charakteru, siły woli.

Kształt programu dostosowano do form pracy harcerskiej i do samodzielności harcerzy w organizowaniu się i działaniu. Podstawową sprawą jest przeprowadzenie w szkołach dwa razy w roku akcji profilaktycznych pod nazwą "Próba". Poza tym program obejmuje szkolenie młodej kadry, jej pracę propagującą ideę wśród młodzieży harcerskiej i nieharcerskiej

(by zwiększać kadre), a także inne pomocnicze działania. Starsi harcerze (w wieku studenckim) pełnią funkcje organizacyjne i prowadzą akcje na terenie szkół, młodsi pomagają w obliczaniu wyników akcji i pełnią funkcje gonców. Zadaniem osób kierujących programem (profesjonalistów) jest szkolenie młodej kadry, pomoc organizacyjna, prowadzenie badań ewaluacyjnych.

Akcje "Próba" przeprowadza się w tym samym czasie w całej szkole. Młodzi wykonawcy, zwani animatorami, odwiedzają uczniów podczas lekcji. Każdy z animatorów wyjaśnia w klasach, do których trafia, że przychodzi w sprawach związanych z alkoholem. Odwołuje się ogólnie do wiedzy uczniów o rozpowszechnionym piciu i o groźbie uzależnienia się od alkoholu; podkreśla brak jakiegokolwiek zewnętrznego środka mogącego zabezpieczyć ludzi przed nałogiem; wskazuje, że to, co można i trzeba robić, polega na wzmacnianiu własnych sił psychicznych, charakteru, umiejętności odpierania zachęt i nacisków skłaniających do picia. Następnie apeluje do pijących o podjęcie próby niepicia przez okres 14 dni, ewentualnie ograniczenia picia. Niepijącym proponuje zachęcanie innych do niepicia lub ćwiczenie sił swego charakteru w inny sposób np. ćwiczenie słowności, punktualności, niepalenie. Potem rozdaje uczniom kartki z pytaniami o częstość picia przez nich alkoholu oraz o to, czy decydują się przystąpić do "Próby", czy też nie. Uczniowie odpowiadają anonimowo. Na zakończenie animator zapowiada swoje ponowne przybycie za dwa tygodnie, by się dowiedzieć, jak im się powiodła "Próba". Wizyta w klasie trwa około 15 minut. Po dwóch tygodniach uczniowie odpowiadają znowu na pytania o częstość picia i o ich postawę wobec akcji. Pytania pobudzają młodzież do refleksji, są sposobem porozumiewania się z nią, a jednocześnie umożliwiają sprawdzanie efektów oddziaływania.

Od każdego animatora oczekuje się docierania do czterech klas dwa razy w roku. Jest to działalność społeczna, niegratyfikowana finansowo.

BADANIA EWALUACYJNE

1. CEL

Przedstawiane w tym doniesieniu badania nie były pierwszym krokiem w procesie ewaluacji programu. Pytania, na które miały odpowiedzieć wiązały się z poprzednimi doświadczeniami.

W 1986 i 1987 roku prowadzono (B. Wolniewicz-Grzelak wraz z harcerzami*) serię badań pilotażowych bez grupy kontrolnej. Wyniki pierwszych podejść wskazywały na to, że część młodzieży reaguje pozytywnie na kierowany do niej apel i ogranicza picie. W okresie objętym "Próba" liczba pijących była niższa o 15-20% od liczby pijących w okresie ją poprzedzającym. Taki efekt uzyskano w dwu kolejnych akcjach, którymi objęto kilkuset chłopców. Upoważniało to do opracowania programu "Próba Sił" jako propozycji dla harcerzy.

Celem kolejnego podejścia ewaluacyjnego - jesienią 1987 roku - było uzyskanie odpowiedzi na pytania:

1) Czy środowiska harcerskie zaakceptują ten program? Wartość każdego programu przeznaczonego do realizacji w praktyce, mierzy się bowiem m.in. tym, czy przyją go potencjalni wykonawcy.

2) Czy spadek picia wystąpi również wówczas, gdy "Próba" przypadnie na pierwszą połowę miesiąca? Pierwsze akcje przez przypadek obejmowały drugą połowę miesiąca, a więc okres, w którym często ludzie dysponują mniejszą ilością pieniędzy, a przez to napoje alkoholowe stają się dla wielu osób trudniej dostępne.

Na pierwsze pytanie uzyskaliśmy odpowiedź pozytywną. Kilka drużyn harcerskich wyraziło gotowość przystąpienia do realizacji programu. Pozwoliło to dotrzeć do przeszło 100 klas. Zaangażowało się 30 studentów, w tym kilka niezrzeszonych w harcerstwie osób. Poza tym kilkudziesięciu młodszych

---

*Harcerze z 1 WOH im. R. Traugutta "Czarna Jedyńka" z Hufca ZHP im. Szarych Szeregów.

harcerzy wykonywał prace pomocnicze. Jednakże tym razem częstosc picia w okresie poprzedzającym apel i w okresie objętym "Próba" była taka sama. Akcja prowadzona w pierwszej połowie miesiąca nie przyniosła więc spadku picia. Na realizatorów wpłynęło to oczywiście deprymująco.

Stanęliśmy więc ponownie przed podstawowym pytaniem: Czy akcja "Próba" przynosi uchwytny pozytywny efekt? Na to miały odpowiedzieć badania obejmujące również szkoły kontrolne.

Dodatkowym zadaniem było określenie, ile mniej więcej osób angażuje się w "Próbe".

2. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH GRUP I PROCEDURA BADAŃ

Badania prowadzono w Warszawie wiosną 1988 roku w siedmiu zespołach męskich szkół zawodowych - budowlanych, mechanicznych i elektrycznych. Okres "Próby" obejmował, podobnie jak w badaniach jesiennych, dni, w których uczniom wypłacane są pieniądze za prace warsztatowe, a rodzice otrzymują pensje w zakładach pracy. Liczba respondentów wynosiła około 2000. W 75% byli to uczniowie zawodowych szkół zasadniczych; pozostali - technikum. Pochodzili ze wszystkich poziomów klas z wyjątkiem klas maturalnych. Wiek wahał się więc w granicach 15-19 lat. Cztery zespoły szkół objęto akcją "Próba"*, trzy - traktowano jako kontrolne, bez oddziaływania profilaktycznego. W doborze szkół kontrolnych oparliśmy się na wskazówkach Kuratorium. Młodzież badano w dniu rozpoczynania okresu "Próby" i po dwóch tygodniach, czyli w dniu kończenia akcji. W szkołach kontrolnych prowadzono badania w tych samych dniach. Wstępnie informowano tam, że celem jest poznanie częstosci picia napojów alkoholowych w różnych grupach wieku i że po niedługim czasie uczniowie będą ponownie proszeni o odpowiedzi na ten sam temat.

---

*Była to druga akcja prowadzona w tych szkołach, pierwsza - jesienią 1987.

Wszystkim respondentom jako, pretest i posttest, stawiano następujące pytanie:

"Przypomnij sobie, czy w ostatnich 14 dniach piłeś alkohol (piwo, wino, wódkę). Wpisz liczbę dni, w których piłeś. Jeśli w ostatnich 14 dniach nie piłeś - wpisz zero."

W szkołach eksperymentalnych respondenci odpowiadali na dodatkowe pytania. W dniu rozpoczynania "Próby" pytano, czy przystępują do niej, czy też nie. W dniu zamknięcia stosowano ankietę z czterema pytaniami: *"Czy uczestniczyłeś w "próbie", jeśli nie - to dlaczego, jeśli tak - to w jakiej i czy coś udało ci się zrobić w związku z "próbą"?"*

Badania były anonimowe. Aby móc zestawzić odpowiedzi pretestu i posttestu pochodzące od poszczególnych osób, podczas pierwszego podejścia rozdano respondentom losowo kartki odpowiedzi oznaczone fikcyjnymi monogramami (AA, BB, CC itd.) prosząc, by litery te zapamiętali. Po dwóch tygodniach proszono, by ci, którzy pamiętają nadane im monogramy oznaczyli nimi swoje ankiety. Ten zabieg umożliwił połączenie w pary odpowiedzi pochodzących od powyżej połowy respondentów (1110 osób) i przeprowadzenie na tym materiale analizy wariancji powtarzanych pomiarów. Niestety, ten duży materiał nie spełniał zadowalająco istotnych kryteriów porównywalności grupy eksperymentalnej z kontrolną, tzn. w każdej z grup inna była proporcja uczniów pochodzących z różnych typów szkół, różnych poziomów klas. Pewne różnice dotyczyły też daty przeprowadzania badań, a więc sprawy prawdopodobnie istotnej ze względu na czynnik wypłaty pieniędzy. W szkołach zawodowych w określonym dniu tygodnia część klas odbywa prace warsztatowe i nie jest dostępna dla badań. Utrudniło to prawidłowy dobór dużej grupy porównawczej. Wysoki standard porównywalności spełniał jedynie fragment materiału pochodzący z dwóch zasadniczych szkół budowlanych - eksperymentalnej i kontrolnej, badanych 10 marca (pretest) i 24 marca (posttest). Posłużył on nam do kontroli wyników porównań ogółu danych.

3. WYNIKI

Częstość picia alkoholu wśród badanej młodzieży

Respondenci określali liczbę dni, w których pili jakiś napój alkoholowy w okresie dwóch tygodni poprzedzających badanie, dysponowali więc 15-punktową skalą częstości picia. Prezentowanie rozkładu danych na tak dużej skali byłoby nieprzejrzyste, dlatego sprowadzamy je do skali 5-punktowej. W okresie 14 dni poprzedzających badanie, zarówno według danych pretestu (N=1943), jak i posttestu (N=1903):

1) nie piło	53%
2) piło 1 - 2 razy	28%
3) piło 3 - 4 razy	11%
4) piło 5 - 7 razy	5%
5) piło 8 -14 razy	3%

Rozkłady danych z pierwszego i drugiego badania są w powyższym ujęciu zadziwiająco identyczne. Jednakże dokładniejsze obliczenia - średnie arytmetyczne dni, w których respondenci pili, ukazują pewien wzrost picia w drugim odcinku czasowym. Średnie te wynoszą:

a) dla ogółu badanych (Npre-1943, Npost-1903):

pretest - 1,28; posttest - 1,44 dnia.

b) dla 1110 osób zidentyfikowanych monogramami:

pretest - 1,19; posttest - 1,31 dnia.

Wzrost picia wśród ogółu badanych był statystycznie znaczący ($F/1,1108/=6,44$; $p<0,02$).

Częstość picia w grupie eksperymentalnej i kontrolnej

Porównanie częstości picia wśród młodzieży ze szkół eksperymentalnych i kontrolnych przedstawia Tabela 1.

Tabela 1.

Częstość picia alkoholu w grupie eksperymentalnej (E) i kontrolnej (K) według danych z pretestu i posttestu.

Grupy badane	Liczebność grup		Średnia liczba dni, w których badani pili	
	pretest	posttest	pretest	posttest
E	1342	1288	1,42	1,43
K	601	615	1,09	1,47
Em	740		1,30	1,33
Km	370		0,96	1,27

Em i Km to podgrupy zidentyfikowane fikcyjnymi monogramami

Jak widać w grupie kontrolnej częstość picia wyraźnie wzrosła. W grupie eksperymentalnej efekt ten nie wystąpił (częstość picia nie uległa istotnej zmianie). Zmiany w częstości picia w grupach kontrolnej i eksperymentalnej znacząco się różniły na korzyść grupy eksperymentalnej. Testowano to analizą wariancji powtarzanych pomiarów na ujętych w parę danych z pretestu i posttestu, pochodzących od 1110 osób (Em i Km; $F/1,1108=4,42$; $p < 0,04$).

Tabela 1 daje pewien wgląd w to, na ile grupy Em i Km reprezentowały ogół badanych tzn. E i K. Wskaźniki częstości picia dla grup Em i Km mają wartości niższe niż odpowiednie wskaźniki dla E i K. Proporcja między danymi z pretestu i posttestu jest jednak mniej więcej zachowana dla E i Em oraz K i Km. Dlatego przyjmujemy, że reprezentatywność grup Em i Km jest zadowalająca. Bardziej niepokoi natomiast nierównoważność względem siebie grup E i K (analogicznie Em i Km) w ważnym wymiarze, jakim jest częstość picia w preteście. Wśród młodzieży z grupy kontrolnej picie alkoholu było wstępnie mniej rozpowszechnione niż w grupie eksperymentalnej. Zaważyło tu zapewne, wspomniane wcześniej, niedo-

stateczne spełnienie standardu porównywalności grup.

Kontrola efektu "Próby" na materiale z 10 i 24 marca

Przedstawiamy tu wynik badań nad efektem akcji "Próba" opartych na poprawnie dobranej grupie kontrolnej.

Badania prowadzono w jednym dniu równolegle w dwóch zasadniczych szkołach budowlanych, eksperymentalnej i kontrolnej, we wszystkich dostępnych tego dnia klasach. Po dwóch tygodniach badania powtórzono. Liczebność grup odpowiadających na posttest wynosiła: E' - 174 osoby, K' - 173. Wśród tych osób większość oznaczyła prawidłowo swoje odpowiedzi na posttest fikcyjnymi monogramami. Wyłoniły się w ten sposób grupy:

Em' - 100 osób, Km' - 103 osoby

Z każdej z tych grup wyeliminowano po jednej osobie udzielającej odpowiedzi wyraźnie niewiarygodnych. W obu przypadkach były to odpowiedzi na pretest "zero", na posttest "14". Reprezentacja trzech poziomów klas była w efekcie następująca:

Em': I - 32, II - 28, III - 39

Km': I - 39, II - 21, III - 42

Srednie arytmetyczne z liczby dni, w których badani pili, to:

Em': pretest - 1,32; posttest - 1,30

Km': pretest - 1,27; posttest - 1,77

Różnice między grupami w preteście są nieistotne. Znaczące różnice wykazała natomiast analiza wariancji powtarzalnych pomiarów ($F/1,195/=5,11$; $p < 0,03$), podobnie jak w badaniach obejmujących większe, ale niedostatecznie równoważne grupy.

Kontrola negatywnych efektów "Próby"

Postawiono sobie pytanie, czy obok wyrażania przez część młodzieży agresji wobec "Próby", nie występuje też inny negatywny sygnał: zwiększenie się odsetka osób podają-

cych, że bardzo często pili. Jako miernik przyjęto negatywny kraniec skali - picie 10-14 razy w okresie dwóch tygodni. Odsetki takich przypadków w grupach eksperymentalnej i kontrolnej wynosiły:

E - pretest (N=1342) - 1,9%; posttest (N=1288) - 2,3%

K - pretest (N= 601) - 1,2%; posttest (N= 615) - 2,0%

Okazało się więc, że odsetki zwiększyły się wprawdzie, ale w obu grupach, a w kontrolnej nawet nieco bardziej niż w eksperymentalnej. Negatywny efekt "Próby" nie zaznaczył się więc.

Inne wskaźniki reakcji młodzieży na "Próbe"

W szkołach eksperymentalnych młodzież odpowiadała na pytanie, czy decyduje się przystąpić do "Próby". Odpowiedź twierdzącą udzieliło 715 osób - 52% spośród tych, do których apelowano (N=1386).*

Po dwóch tygodniach respondenci (N=1384) wypełniali krótką ankietę dotyczącą ich reakcji na "Próbe". Okazało się, że:

Uczestniczyło w "Próbie": 52% (n=716)

Nie uczestniczyło z powodu nieobecności
w szkole w dniu rozpoczęcia "Próby" 12% (n=169)

Nie podjęło "Próby" z innego powodu lub
nie udzieliło odpowiedzi 6% (n=499).

Spśród tych, którzy uczestniczyli (n=716) wybrało próbę :

niepicia 56% (n=402 osoby),

ograniczenia picia 17% (n=120 osób)

zachęcenia innych do zmniejszenia picia 15% (n=108 osób)

inne zadania ćwiczące siłę charakteru 12% (n=86 osób).

Wyżej przedstawione dane ukazują, że "Próbie" poddawała się mniej więcej co druga osoba (52%), przy czym - zgodnie z akcentem położonym przez animatorów - w znacznej większości

---

*Zwiększone liczebności grupy E wynikają z tego, że w tych obliczeniach nie odejmowaliśmy "braków danych".

wybierano próby dotyczące problemu alkoholu.

W pytaniu o powód nieuczestniczenia była kategoria odpowiedzi: "ogólnie `wkurzacie' mnie tą "Próbą". Zakreślenie tej odpowiedzi bądź wpisywanie wulgarnych komentarzy traktowaliśmy jako wyraz reakcji agresywnej. Wystąpiła ona u 15,3% respondentów (212 osób), w tym w formie wulgarniej w 1,2% (17 osób).

Do kategorii "reakcje wyraźnie pozytywne" klasyfikowaliśmy przypadki analizując treść odpowiedzi na pytanie otwarte kierowane do osób uczestniczących w "Próbie", które brzmiało:

"Opisz w kilku słowach, czy coś udało Ci się zrobić w związku z "Próbą". Pamiętaj! `Nie od razu Kraków zbudowano'. Liczą się też małe osiągnięcia."

Załącznik nr 1 zawiera ilustrację wypowiedzi ocenionych przez nas jako wyraz reakcji pozytywnej. Nie stosowaliśmy metody sędziów kompetentnych, dlatego podajemy do wglądu wszystkie tego typu wypowiedzi, które znaleźliśmy wśród stu ankiet grupy Em' (szkoła budowlana). Pozwoli to Czytelnikom skontrolować nasze arbitralne oceny. W innych szkołach, w grupie tych osób, które zapamiętały monogramy (Em), był podobny odsetek wypowiedzi pozytywnych - 21%. Wśród ogółu ankiet był on jednak o kilka procent niższy - wynosił 16,5% (228 osób). Kształtował się więc mniej więcej na poziomie wartości wskaźnika reakcji agresywnych. Wśród 228 osób reagujących pozytywnie większość (60%) zamierzała przystąpić do próby niepicia, jednak część z nich w efekcie poprzestała na ograniczeniu picia. Pozostałe osoby wybrały inne warianty "Próby".

DYSKUSJA I WNIOSKI

Analiza porównawcza oparta na danych z grupy eksperymentalnej i kontrolnej wskazuje, że kierowany do młodzieży apel wpłynął hamująco na częstość picia alkoholu w okresie trwania akcji. Można powiedzieć, iż oddziałwał na tyle, że zrównoważył wpływ wypłaty pieniędzy na częstość picia. Jest

to interpretacja, z którą można, oczywiście, dyskutować. W każdym razie na to, że część młodzieży podjęła pewien wysiłek i ograniczyła picie, wskazują również jej odpowiedzi na pytanie, czy coś udało się osiągnąć. Wypowiedzi szeregu osób brzmią rzetelnie. Na ich podstawie można szacować, iż kilkanaście procent chłopców wykorzystało "Próbe" zgodnie z jej celem. Negatywnych efektów, w postaci zwiększenia się liczby osób szczególnie często pijących, nie stwierdzono. Jednak niepokoi wysoki odsetek - kilkanaście procent - osób przejawiających postawę agresywną. Składać się na to mogła frustracja z powodu niepowodzenia w akcji, gniew z powodu zakłócenia przyjemności związanej z piciem, a także oburzenie na ingerowanie w prywatność. Trudno nie doprowadzić do takich reakcji. Bardzo duży odsetek osób deklarował zamiar przystąpienia do "Próby", a tylko co trzeci z nich wskazywał na pewne osiągnięcia. Frustracja występowała wobec tego często. Podjęliśmy wstępne starania, by ją zmniejszyć. Zmodyfikowaliśmy w tym celu wersję pierwotną (20) wprowadzając jako wariant "Próby" ograniczenie picia.

Stosowanej metodzie ewaluacji zarzucić można szereg braków: 1) mierzenie jedynie efektów bezpośrednich; 2) brak pomiaru wypijanej ilości alkoholu; 3) ocena efektów akcji oparta jedynie na technice samoopisu osób badanych; 4) stosowanie tylko prostych pojedynczych pytań, a więc brak finisznie skonstruowanych i sprawdzonych testów psychologicznych; 5) testowanie istotności różnic na materiale pochodzącym od tych osób, które lepiej współpracowały - zapamiętały monogramy.

Przedstawione wyżej badania dotyczyły jedynie bezpośrednich efektów oddziaływań w postaci zmian częstości picia alkoholu po okresie 2 tygodni. Ważność pomiaru efektów bardziej odroczonego w czasie jest oczywista. "Próba", zgodnie z założeniami programu, jest przeprowadzana dwa razy w ciągu roku szkolnego i obejmuje wszystkie klasy. Przez kolejne lata można więc oceniać efekty oddziaływań poddając badaniom także grupę kontrolną. Potrzebny byłoby w tym celu nie tylko pomiar częstości picia, ale i ilości wypijanego

alkoholu - po pierwsze dlatego, że jest to sprawa bardzo ważna, po drugie, gdyż część respondentów wybiera jako zadania właśnie ograniczenie ilości wypijanego alkoholu. Pożądane jest również (dla oceny efektów odroczonej) badanie postaw wobec picia alkoholu przy pomocy wystandaryzowanego kwestionariusza. Stosowane przez nas ankiety spełniają tylko częściowo to zadanie. Wydaje się jednak, że wystąpienie wyrażnych efektów odroczonej jest mało prawdopodobne. Przewidujemy takie pomiary dopiero po dołączeniu do akcji "Próba" innych form oddziaływań.

Metoda samoopisu w badaniu postaw ma co prawda swoje wady - trudno często ocenić wiarygodność odpowiedzi - ale jest to jedyna dostępna metoda przy tak dużej grupie badanych osób.

Wymagania metodologiczne skłaniają często do stosowania złożonych, finezyjnych metod pomiaru, z drugiej jednak strony, jeśli "Próbie" towarzyszyłaby zbyt rozbudowana część badawcza, wtedy trudno byłoby kontrolować wpływ oddziaływania profilaktycznego. Istnieje niebezpieczeństwo pojawienia się artefaktów w postaci negatywnych efektów poprzez np. podważenie wiarygodności nadawców "Próby", która mogłaby być spostrzegana głównie jako badanie, a jej adresaci jako osoby, którymi manipuluje się. Podobnie jest z identyfikacją respondentów. Ze względów metodologicznych wskazana byłaby pełna identyfikacja, aby zminimalizować niewyjaśnioną wariancję między osobami, z drugiej jednak strony, konieczne jest także zagwarantowanie anonimowości. Identyfikacja osób w preteście i postteście w oparciu o fikcyjne monogramy jest próbą pogodzenia tych sprzecznych wymagań.

Czy w świetle wyników przeprowadzonych badań, akcje "Próba" i cały program są wartościowym wkładem w "arsenał" dotychczas stosowanych u nas sposobów działalności profilaktycznej?

Profilaktyka alkoholowa jest sprawą interdyscyplinarną i realizowana winna być przez różne służby społeczne. Przeciwwstawić się bowiem trzeba różnorodnym czynnikom warunkującym nadużywanie alkoholu. Potrzeba też wielu sposobów, by

problem atakować od wielu stron. Wyniki przedstawionych badań wskazują, że akcja "Próba" jest bodźcem działającym w pożądanym kierunku, a więc pewnym wkładem w profilaktykę. Walorem jest to, że jej efekty są przynajmniej do pewnego stopnia sprawdzone, podczas gdy skuteczność innych metod postępowania profilaktycznego, funkcjonujących w naszych szkołach, nigdy nie była u nas kontrolowana.

"Próba Sił", chociaż ekonomiczna i prosta, wbrew pozorom nie jest programem łatwym w realizacji. Wymaga od harcerzy (i innych młodych wykonawców) odwagi poruszania nieatrakcyjnego tematu wobec wielu sceptycznych, a nawet agresywnie nastawionych młodych ludzi. Uzyskiwanie negatywnych, niekiedy wulgarnych informacji zwrotnych jest raniące. Koszty emocjonalne są więc spore, a wobec tego wkładu efekty wydają się zbyt słabe. Wzmocnienie efektów może nastąpić po dołączeniu innej formy. Przygotowaliśmy w tym celu program dla nauczycieli ("*Sytuacje i Decyzje*") wymagający jednej, a lepiej dwóch godzin lekcyjnych. Jest on teraz we wstępnej fazie ewaluacji. Ma przybliżyć młodzieży sposoby radzenia sobie z naciskami otoczenia, skłaniającymi do picia.

Zarówno program "Próba Sił", jak i program "*Sytuacje i Decyzje*" nie zawiera przekazywania wiedzy o naturze i szkodliwości alkoholu, chociaż wartość takich informacji w profilaktyce wydaje się oczywista i nie chcemy jej negować. Obydwa programy mogą służyć jako uzupełnienie metod oświatowych.

*

CHALLENGE - AN ALCOHOL ABUSE PREVENTION PROGRAMME FOR YOUTH Summary

An alcohol abuse prevention programme for secondary schools is presented. It has been prepared for young scouting leaders as deliverers. The effects of the prevention action of this programme - conducted in male vocational schools - were tested. During a short visit to the classroom pupils were encouraged to observe two weeks of abstinence as a challenge and to improve one's own resistance to group pressure. Nearly 2000 boys in age of 15-19 were involved in the study. A comparison of experimental group with the con-

trol group showed that the action had low, but significant positive impact on alcohol use during the challenge period.

PISMIENNICTWO

1. Alkohol und Gesundheit. Unterrichtseinheit für das 5. und 6. Schuljahr. Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung. Köln, 1977; 2. Botvin G.J., Baker E., Renick N.L., Filazzola A.D., Botvin E.M.: A cognitive-behavioral approach to substance abuse prevention. *Addict. Behaviors*, 1984, 9, 137-147; 3. Cooper A.M., Sobel M.B.: Does alcohol education prevent alcohol problems? : Need for evaluation. *J. Alc. Drug Education*, 1979, 25, 1, 54-63; 4. DiCicco L.: Children of alcoholic parents: issues in identification. In: *Services for children of alcoholics. Research Monograph NIAAA*. 1979, 4, 44-59; 5. Double Take package of drug education materials. ISDD and Gear-Harrison Communications Ltd, 1985; 6. Duston E.K., Kraft D.P., Jaworski B.: Alcohol education project: Preliminary answers. *Amer. Coll. Health*. 1981, 29, 272-278; 7. Evans G.B., Steer R.A., Fine E.W.: Alcohol value clarification in sixth graders: A film-making project. *J. Alc. Drug Education*, 1979, 24, 2, 1-10; 8. Goodstadt M.S., Shepard M.A., Chan G.C.: An evaluation of two school based alcohol education programs. *J. Stud. Alcohol*. 1982, 43, 3, 352-369; 9. Goodstadt M.S.: Alcohol and drug education: Models and outcomes. *Health Educ. Monographs*. 1978, Fall, 263-279; 10. Homonoff E., Arville S.: Alcohol education for children of alcoholics in Boston neighbourhood. *J. Stud. Alcohol*. 1979, 40, 9.

11. Kinder B.N., Pape N.E., Walfish S.: Drug and alcohol education programs: Review of outcome studies. *Inter. J. Addictions*. 1980, 15, 7, 1035-1054; 12. Leśnik A.: Opolski program "Szansa". *Problemy Alkoholizmu*, 1988, 7-8, 29; 13. Marlatt G.A., Baer J.S.: Addictive behaviors: etiology and treatment. *Ann. Rev. Psychol.* 1988, 39, 223-252; 14. Parnowska I., Pisarska A.: Problemy profilaktyki alkoholowej wśród młodzieży. *Przegląd badań amerykańskich. Kwart. Pedag.*, 1987, 126, 4, 142-152; 15. Schaps E., Bartolo R.D., Moskowitz J., Palley C.S., Churgin S.: A review of 127 drug abuse prevention program evaluations. *J. Drug Issues*. 1981, 11, 17-44; 16. Staulcup H., Kenward K., Frigo D.: A review of federal primary alcoholism prevention projects. *J. Stud. Alcohol* 1979, 40, 11, 943-968; 17. Stuart R.B.: Teaching facts about drugs: pushing or preventing? *J. Educ. Psychol.* 1974, 66, 189-201; 18. Vylsteek K.: Health education: smoking, alcoholism, drugs. (Review of selected programmes for schoolchildren and parents). WHO, Copenhagen, 1979; 19. Williams A.F., DiCicco L.M., Unterberger H.: Philosophy and evaluation of an alcohol education program. *Q. J. Stud. Alcohol* 1968, 29, 685-702; 20. Wolniewicz-Grzelak B.: "Próba Sił" - program zapobiegania pijaństwu. IPN, 1987 (broszurka dla harcerzy).

ZAŁĄCZNIK NR 1

WYPOWIEDZI CHŁOPCÓW Z ZASADNICZEJ SZKOŁY BUDOWLANEJ (Reakcje pozytywne)

Informacje zwrotne uzyskane w dniu a) otwierania "Próby" i b) zamykania jej. W nawiasach podana jest liczba dni, w których dany chłopiec pił w okresie dwóch tygodni poprzedzających wizytę animatora w klasie. Marzec 1988 rok.

Pierwszoklasiści

1. a) Przystępuję do próby - nie pić przez dwa tygodnie (1).
b) Przystąpiłem, starałem się nie pić, przez te 14 dni nie wypilem. (0)
2. a) Przystępuję. (0)
b) Próba niepicia, udało mi się nie pić. (0)
3. a) Do próby przystępuję. Nie będę rozrabiał w różnych publicznych miejscach. (0)
b) Próba była za łatwa. W ogóle prawie nie piję, powstrzymałem od picia kolegów. (0)
4. a) Przystępuję do próby. (0)
b) Przystąpiłem. Po prostu powiedziałem sobie, żeby nie pić. Udało mi się. (0)
5. a) Przystępuję do niepicia. (1)
b) Starałem się nie pić. Udało mi się, ale od czasu do czasu sobie popijam. (0)
6. a) Przystępuję. Nie chciałbym pić, ale te trzy dni to były okazje. (3)
b) Przystąpiłem do próby zachęcania do niepicia. Zachęciłem kilku kolegów, ażeby nie pili. (0)

Drugoklasiści

7. a) Przystępuję do próby. (1)
b) Tak, uczestniczyłem. Starałem się nie pić. W próbie niepicia przez 14 dni nie miałem dużych kłopotów, miałem nawet, jak się to mówi, dużo okazji do wypicia. Kumpli spotkało wielkie rozczarowanie, a mi było ekstra bez alkoholu. (0)
8. a) Przystępuję do próby, będę się starał nie pić. (0)
b) Uczestniczyłem, starałem się ograniczyć picie i ograniczyłem. (1)
9. a) Podejmuję próbę niepicia. (1)
b) Podjąłem próbę zachęcania innych do niepicia. W związku z próbą udało mi się ograniczyć picie oraz zachęciłem kilku kolegów do zmniejszenia picia alkoholu. (1)
10. a) Podejmuję próbę. (1)
b) Uczestniczyłem, starałem się ograniczyć picie. Udało mi się ograniczyć. Nie wiem, czy ta próba mi kiedyś wyjdzie, ale bardzo chciałbym. (2)
11. a) Podejmuję. (8)
b) Podjąłem próbę ograniczenia picia. Piłem mniej i rzadziej niż w ciągu poprzednich 14 dni. (4)

- 12.a) Podejmuje próbę. (1)
b) Uczestniczyłem w próbie niepicia. Zrobiłem co mogłem. (0)
- 13.a) Podejmuje. (3)
b) Uczestniczyłem w próbie niepicia. Udało mi się nie pić. (0)

Trzecioklasiści

- 14.a) Przystępuję. Postaram się nie pić, ale będzie ciężko. Nie chcę pić. (1)
b) Przystąpiłem do próby niepicia. Udało mi się nie pić i postaram się tak dalej. (0)
- 15.a) Być punktualnym. (0)
b) Uczestniczyłem. W związku z próbą udało mi się poprawić i nie stwarzać jakichś większych problemów. Staram się wykonywać wszystko dokładnie. (0)
- 16.a) Tak. (1)
b) Staralem się nie pić. Udało mi się nie pić i mam zamiar dalej to kontynuować, ta próba bardzo mi się podoba. (0)
- 17.a) Tak podejmuję próbę. (1)
b) Uczestniczyłem w próbie niepicia. W związku z próbą udało mi się nie pić przez dwa tygodnie i zachęcić innych do zmniejszenia picia. (0)
- 18.a) W najbliższych 14 dniach będę próbował nie pić alkoholu. (1)
b) Uczestniczyłem w próbie niepicia. Przez dwa tygodnie nie piłem alkoholu. (0)
- 19.a) Podejmuje się próby, że nie. (2)
b) Podjąłem próbę niepicia. Ta próba była dla mnie trudna, ale trochę udało mi się nie pić. (1)
- 20.a) Nie przystępuję. (5)
b) Nie przystępowałem, po prostu miałem chęć picia. Staralem się ograniczyć picie. Odmówiłem dwa razy alkoholu. (3)